

Спеціалізованій Вченій раді Д 44.877.01
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора економічних наук,
професора Сафонова Юрія Миколайовича
на дисертаційну роботу Яхно Тетяни Петрівни
на тему: «Розвиток національної економіки в індикаторах споживчого
ринку: теорія, методологія, практика»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за
спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством**

1. Актуальність обраної теми дисертації та її зв'язок з напрямками наукових досліджень

У наш час розвиток наукових засад аналізу економіки України з позицій ефективного функціонування соціально-економічних систем важливий, передусім, в аспекті визначення вектору довгострокового розвитку країни. Стійкість будь-якої системи у довгому інтервалі часу передбачає наявність її трансформаційної властивості – гнучкості та адаптивності в умовах, що постійно змінюються, здатності до швидкого реагування на виклики, розв'язання суперечностей, використання можливостей зростання, що виникають при цьому, забезпечення передумов переходу на новий (більш якісний) рівень розвитку. Отже, в основі розвитку знаходиться трансформаційний процес. Факт того, що соціально-економічна система перебуває в процесі постійної трансформації, дозволяє виділити найбільш очевидну її характеристику – протиріччя між інерційністю динаміки соціально-економічних відносин і змінами системної якості, що відбуваються. Змістом трансформації економіки є перетворення системи соціально-економічних відносин. Змінюються всі її складові: спосіб координації та підтримки рівноваги, відносини власності, тип відтворення, структура виробництва, інститути і право.

В Україні проблеми підвищення ефективності функціонування споживчого ринку та його впливу на розвиток національної економіки набувають особливого науково-теоретичного та практичного значення. Через

споживчий ринок реалізується значна частка грошових доходів населення країни, зростає його роль у формуванні ВВП, збільшенні обсягів вітчизняного виробництва, підвищенні інвестиційної активності тощо. Натомість невідповідність рівня розвитку національного споживчого ринку світовим стандартам негативно позначається на соціальній та економічній мотивації громадян, не задовольняються повною мірою потреби населення у споживчих товарах і послугах, виникає макроекономічна нестабільність, посилюється соціальна напруга в суспільстві. Необхідність теоретичного обґрунтування місця і ролі споживчого ринку в забезпеченні розвитку економіки України як соціально-економічної системи, розкриття тенденцій його функціонування в сучасних умовах, а також розробка практичних рекомендацій із розвитку національної економіки України, який ідентифікується станом внутрішнього споживчого ринку, й обумовили актуальність дисертації.

Актуальність теми також підтверджує зв'язок із тематикою науково-дослідних робіт, у яких Т.П. Яхно брала безпосередню участь: «Теоретико-методичні та практичні засади управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарської діяльності» (реєстраційний номер 0113U006219), «Ринковоадаптований механізм управління сучасною соціально-економічною системою» (реєстраційний номер 0110U000932), «Методологія та практика управління системою споживчої кооперації України в умовах трансформації національної економіки» (реєстраційний номер 0110U000931), «Наукові засади рекламної PR-діяльності у бізнесі» (реєстраційний номер 0118U006658).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Структура роботи логічна, виклад матеріалу характеризується змістовністю і послідовністю, повною мірою вирішує

поставлені завдання дослідження. Позитивної оцінки заслуговують чіткість формулювання мети, об'єкта і предмета дослідження. Поставлені у процесі дослідження завдання відображені у науковій новизні та узагальнені у висновках.

Дисертаційну роботу побудовано на використанні загальнонаукових та спеціальних методів аналізу соціально-економічних явищ та процесів, а саме: логічного узагальнення – для структурування соціально-економічних систем; виокремлення особливостей моделей і типів економічного розвитку країн; визначення факторів, що впливають на формування паритету державного регулювання і ринкового саморегулювання економіки, групування – при дослідженні індикаторів стану споживчого ринку та їх тенденцій у розрізі галузей; аналізу і синтезу – для визначення напрямів соціалізації економіки та індивідуалізації споживчого ринку; статистичного аналізу – для оцінки існуючих тенденцій у розвитку споживчого ринку та національної економіки; економіко-математичного моделювання для розробки положень економічної політики України на основі урахування проблем, виявлених і відображених у змінах споживчого ринку, теоретичного узагальнення – для обґрунтування взаємозалежності економічного розвитку, ринку, добробуту та багатства суспільства; категоріального та сутнісного визначення споживчого ринку в форматі методології складних соціально-економічних систем; формування моделі відносин на споживчому ринку; обґрунтування комплексного підходу до дослідження споживчого ринку.

Достовірність висновків і рекомендацій дослідження підтверджується використанням значного обсягу вітчизняних та зарубіжних наукових публікацій, даних офіційних статистичних органів України, міжнародних організацій та установ, вітчизняних законодавчих нормативно-розпорядчих документів України.

У першому розділі «Теоретичні та методологічні засади дослідження розвитку національної економіки в аспекті сучасних ринкових відносин» систематизовано й узагальнено теоретичні аспекти розвитку національної

економіки з урахуванням особливостей постіндустріальної трансформації ринкових відносин; виокремлено типи та визначено особливості моделей економічного розвитку країн; сформовано теоретичні та методологічні підходи до визначення паритету державного регулювання національної економіки та ринкового саморегулювання.

Другий розділ роботи присвячений обґрунтуванню концепту взаємозалежності економічного розвитку, ринку, добробуту та національного багатства; категоріально та сутнісно визначено споживчий ринок у контексті розвитку національної економіки; розкрито зміст споживчого ринку в аспекті неоекономічних процесів відтворення людини та суспільства.

У третьому розділі дисертації автором розроблено методологічні засади дослідження стану споживчого ринку в контексті оцінки розвитку національної економіки; проведено оцінку ступеню макроекономічної стабільності на основі показників стану та динаміки споживчого ринку; обґрунтовано можливості та виявлено межі використання показників стану споживчого ринку для діагностики соціального розвитку в Україні.

У четвертому розділі розглянуті особливості промислової політики України на основі урахування проблем, виявлених і відображених у змінах споживчого ринку; ідентифіковано особливості фінансової політики України через виявлення її ролі у розвитку споживчого ринку; визначено напрями зовнішньоекономічної політики України та її вплив на стан внутрішнього споживчого ринку.

У п'ятому розділі увагу приділено визначенню напрямів соціалізації економіки й індивідуалізації споживчого ринку; запропоновано напрями та засоби заохочення розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні відповідно до імперативу споживчого ринку; обґрунтовано доцільність імплементації міжнародних ініціатив і стандартів соціальної відповідальності в Україні та розроблено заходи відповідного спрямування.

Таким чином, у представленій дисертаційній роботі змістовно і логічно послідовно вирішені поставлені завдання, отримані науково-обґрунтовані

висновки, сформульовані рекомендації що їх практичного застосування. Це підтверджує досягнення мети, розв'язання важливої науково-прикладної проблеми та теоретичного обґрунтування місця і ролі споживчого ринку в забезпеченні розвитку економіки України як соціально-економічної системи.

3. Наукова новизна результатів, одержаних особисто здобувачем та поданих на захист

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи, основними науковими публікаціями, авторефератом дозволяє визначити теоретико-методологічні положення, прикладні висновки та рекомендації, які характеризуються науковою новизною, сформульовані автором самостійно і відображають його внесок у дослідження розвитку соціально-економічних систем і споживчого ринку з урахуванням специфіки сучасних ринкових відносин.

1. Автором представлено науковий підхід до структурування соціально-економічних систем, складниками яких є ключові внутрікраїнові підсистеми («економіка», «бізнес», «держава», «соціум»). З'ясовано, що держава належить до об'єктних соціально-економічних систем; соціум – до середовищних соціально-економічних систем; економіка – до процесних соціально-економічних систем; бізнес – до проектних соціально-економічних систем; ринок – до процесно-консолідуючих соціально-економічних систем (с. 24-30).

2. Розширено межі наукового аналізу, на основі аргументації наявності множини варіантів успішного розвитку макроекономічних систем (у тому числі національної економіки) за різних умов формування його потенціалу та різного інституційного впливу (дії державних інститутів та інститутів ринку) (с. 88-91).

3. Автор аргументовано розкриває концептуальні основи визначення сутності сучасного споживчого ринку і його роль у забезпеченні прогресу людства. Методологічно та логічно визначена залежність «потенціал ринку ↔ потенціал економічного розвитку ↔ потенціал добробуту ↔

потенціал багатства» та обґрунтована на цій основі необхідність розширеного аналізу ринкових процесів періоду становлення та розвитку постіндустріальних відносин в рамках системи «людина – ринок – суспільство». (с. 115-128).

4. Науковий інтерес представляють розроблені автором методологічні засади визначення результативності соціальної відповідальності бізнесу. Вони засновуються на комплексній оцінці стану соціальної, економічної та екологічної сфер, з проекцією можливостей забезпечення сталого розвитку на (с. 140 - 148)

5. З позиції принципу складних систем, розвиток яких зумовлює постійне виникнення та розв'язання суперечностей, розроблено наукові засади аналізу функцій ринку, що, на відміну від існуючих ураховують як позитивний (функціональний) впливу ринку на соціально-економічний розвиток суспільства, так і негативний (дисфункціональний) (с. 141-147)

6. Заслугує на схвалення представлена в роботі модель сучасних ринкових відносин, яка враховує детермінованість розвитку споживчого ринку неекономічними процесами відтворення людини та суспільства та розширює цим теоретико-методологічні уявлення про функціонування споживчого ринку, а також доводить невідворотність якісних змін у розвитку національної економіки (с. 152-161).

7. Запропоновано методологічний підхід до об'єднаного аналізу розвитку національної економіки країни та розвитку споживчого ринку через доведення провідної ролі людини у забезпеченні зв'язку між виробництвом і споживанням. На цій основі конкретизовано аналіз зв'язку між кінцевим результатом виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального та нематеріального виробництва та станом споживчого ринку, а також кількісно оцінено цю залежність та ідентифіковано стан і можливості розвитку національної економіки (с. 158-167).

8. Розширено підхід до визначення методології дослідження споживчого ринку, особливістю якого є те, що він ґрунтується на принципах методологічного плюралізму та передбачає вибір і застосування визначальних для оцінки рівня функціональної досконалості соціально-економічних систем методів (історико-генетичного, статистичного, феноменологічного) і методологічних концептів (соціоекономічного, соціокультурного, мережевого та інституціонального), що дозволило врахувати множинну специфіку сучасного періоду життя українського суспільства та визначити рівень його економічного розвитку за показниками споживчого ринку (с.173-180).

9. Для оцінки пріоритетів у промисловій політиці держави через відображення змін споживчого ринку використано наукові засади, особливість яких зумовлена вибором і застосуванням показників значущості галузей на внутрішньому споживчому ринку та показників рівня задоволення попиту на внутрішньому ринку вітчизняними виробниками. На цій основі зроблено кластеризацію галузей, класифікацію їх за значенням часткових показників і виділення групи. Результатом застосування методологічних засад стало з'ясування міри відповідності галузевої структури інтересами розвитку національної економіки, визначення доцільності / недоцільності змін промислової політики та застосування певних регуляторних інструментів (с. 261-265)

10. Розроблено методологічні засади аналізу якісних змін споживчого ринку, які передбачають виокремлення внутрішніх чинників (пов'язаних із результативністю промислової політики держави) та зовнішніх (пов'язаних із результативністю зовнішньоекономічної політики держави) (с. 276-285).

11. Використано удосконалену методологію дослідження споживчого ринку, яка характеризується виокремленням блоку факторного аналізу, що описує зміни споживчого ринку під впливом фінансової політики держави (податково-бюджетної та грошово-кредитної) і фіксує визначально значущі умови успішного функціонування механізму ринку (формування попиту,

пропозиції та опосередкування зав'язків між споживачем і виробником у стані рівноваги) (с.305-308).

12 Автором доведено посилення в умовах переходу світового суспільства до постіндустріальних відносин обопільного зв'язку між рівням розвитку соціальної сфери та споживчим ринком, який за умов індустріальних відносин вважався неістотним. Це дозволило виявити причини дисбалансу між прерогативами розвитку в Україні економічної та соціальної сфер і визначити передумови його усунення в рамках соціальної політики держави (с. 323-325).

13. Заслуговує уваги вперше запропонована концепція соціального гомеостазу, в якій соціальна відповідальність бізнесу виступає компенсаторним і одночасно коригуючим інструментом порушення динамічної рівноваги споживчого ринку, викликаній чинниками зовнішнього походження, що, своєю чергою, забезпечує умови сталого розвитку соціально-економічних систем, а також положень з обґрунтування практичної можливості застосування заходів соціальної відповідальності як умови розвитку національної економіки та засобу активізації споживчого ринку (с. 339-341).

14. Обґрунтовано положення про формування класу нових споживачів. Згідно з цим, виокремлено групи профспоживачів, просьюмерів, глобальних споживачів; забезпечено їх ідентифікацію за принципами свідомої та самостійно організованої ринкової поведінки, а також за їх присутністю у сегменті інтернет-економіки (с. 358-362).

4. Науково-практична значущість результатів дослідження

Важливість результатів дисертації Яхно Т. П. зумовлена особливістю сучасних ринкових відносин, що передбачає теоретико-методологічні засади визначення споживчого ринку як індикатора якісних змін національної економіки й емпіричні підходи до забезпечення ефективності відносин між державою, виробником і споживачем.

Наукові результати дисертаційної роботи знайшли практичне застосування в діяльності окремих установ, що у комплексі формують наукове підґрунтя для реалізації практичних рекомендацій щодо розвитку споживчого ринку, що підтверджується відповідними довідками. Результати досліджень використані в діяльності Управління економічного співробітництва Міністерства Закордонних справ України, зокрема під час формування і удосконалення положень Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (довідка № 51/36 -248 – 1596 від 15.07.2019). Висновки та пропозиції щодо визначення паритету державного регулювання і ринкового саморегулювання економіки враховані в діяльності Запорізької торгово-промислової палати (довідка № 22.2/762 від 15.08.2019). Методичні положення та практичні рекомендації щодо аналізу споживчого ринку використані в діяльності Івано-Франківської торгово-промислової палати (довідка № 57-09/19 від 10.09.2019).

Результати дослідження використовуються в навчальному процесі Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» та Львівського торговельно-економічного університету (довідка № 45-15/105 від 28.11.2018, № 98/16 від 25.06. 2019).

5. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Дисертація відрізняється добре продуманою логікою побудови. Назви і зміст розділів свідчать про послідовне і ґрунтовне розкриття досліджуваної проблеми. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження споживчого ринку як індикатора розвитку національної економіки отримали належне висвітлення і втілення у практичні рекомендації. Робота за змістом і формою є завершеним, самостійним і логічним дослідженням, що характеризується науковою новизною, застосуванням широкого спектру сучасних методів наукових досліджень і прикладним спрямуванням. Всі основні положення, висновки і рекомендації обґрунтовані належним чином. Основні положення дисертації логічно викладені у наукових публікаціях

дисертанта. Автореферат дисертації підготовлено у відповідності із нормативними вимогами, викладений в ньому матеріал повною мірою розкриває зміст роботи.

За результатами дослідження опубліковано 43 наукові праці, з яких: 1 одноосібна монографія; 3 статті в колективних монографіях; 12 статей у фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 11 статей у наукових фахових виданнях України; 1 стаття у періодичному виданні іншої держави, 3 статті – у виданнях, що додатково відображають наукові результати, 12 тез конференцій.

6. Дискусійні положення та зауваження по змісту дисертаційної роботи

1. Досліджуючи процес трансформації ринкових відносин, що відбувається в умовах становлення постіндустріальної економіки (підрозділі 1.1), автор постійно звертається думкою до тих змін, які зумовлюють специфіку сучасних ринкових відносин внаслідок посилення впливу неекономічних чинників, дія яких веде до соціалізації економіки та ринку (як складової економіки). Однак, недолік аналізу полягає у відсутності узагальнення зазначених змін (тих, що стосуються економіки і тих, що стосуються ринку). Краще, щоб це було подано таблично із визначенням, по-перше, власне трансформаційних змін (їх змісту) а, по-друге, наслідків, які вони зумовлюють.

2. Не можна не погодитись з тим, що теорія у підрозділі 1.2 «Моделі і типи розвитку економіки країн» представлена ґрунтовно. Проте, викладенню матеріалу явно бракує унаочнення зв'язку між теорією і практикою. Йдеться про те, що типологія економічного розвитку та визначення на цій основі моделей, за якими відбувається розвиток країн, тісно пов'язана з групуванням країн за класифікаціями ООН, МВФ, Світового банку. Отже, варто було згадати цей факт і навести приклади країн відповідно до типу і моделі їх розвитку.

3. Визначення паритету державного регулювання національної економіки та ринкового саморегулювання (підрозділ 1.3) є і ще довгий час залишатиметься одним з центральних питань економічної науки. Автор ретельно дослідив і описав різноманітні засади дослідження зазначеної проблематики. Між тим, зважаючи на необхідність подальшого аналізу конкретної (вітчизняної) економіки важливо було виокремити специфіку її розвитку та розвитку подібних на неї країн. Така специфіка зумовлена передусім наявністю великого сектору тіньової економіки, корумпованості влади, слабкістю антимонопольних заходів. Це, своєю чергою, вимагає особливих підходів до визначення оптимального співвідношення державного регулювання національної економіки та ринкового саморегулювання. Не зайвим було б також навести приклади інших країн, які у різні історичні періоди стикались з подібними проблемами національного розвитку та успішно їх подолали.

4. Згідно з завданням, дослідження у підрозділі 2.2 здійснювалась автором в рамках, по-перше, сутнісного, а, по-друге, категоріального аналізу споживчого ринку. Слід зауважити, що сутність споживчого ринку у контексті розвитку національної економіки розкрита належним чином. Цю частину аналізу конкретизує матеріал, наведений в таблиці 2.1. Проте інша частина – категоріальний аналіз – викладена хоча і правильно, але дуже розлого. Категорія – це родове поняття, що передбачає виокремлення ознак предмету аналізу, яким є ринок. Наступним кроком категоріального аналізу мало б стати узагальнення цих ознак, відповідно до критерію, яким є розвиток національної економіки. Однак, автор обмежився лише першим з цих етапів, а узагальнення провів у межах виокремлення універсальних ознак ринку (рис. 2.5, табл. 2.3) – поза контекстом розвитку національної економіки.

5. Досліджуючи залежність ВВП на душу населення від показників, стану ринку, автор акцентує увагу на таких: обсяг роздрібного товарообороту, кількість об'єктів роздрібної торгівлі, обсяг продажу

споживчих товарів, що вироблені в Україні. Проте не інтерпретує значення фактору цін, хоча цей параметр в кореляційно-регресійну модель було введено (с .216).

6. Вважаємо дискусійною запропоновану автором методику розрахунку інтегрального показника результативності промислової політики як середнього арифметичного часткових показників (с.280-283), оскільки уряд кожної країни повинен визначати рейтинг пріоритетності галузей національної економіки. Відтак, вважаємо за доцільне врахування вагових коефіцієнтів кожної з галузей, які можливо оцінити з використанням експертних оцінок. Загалом, стандартний спосіб розрахунку інтегральних показників передбачає наступні етапи: формування вихідних даних у вигляді системи аналітичних показників; стандартизація (нормування) аналітичних показників кожної групи; консолідація аналітичних показників у синтетичні; зважування локальних показників як складових інтегрального показника. Додатково, доцільно було б при розрахунку взяти до уваги й дисперсію кожного з показників.

7. Розроблена автором аналітична модель (с.380-382) вимагає додаткових пояснень. Автор стверджує, що результативність соціальної відповідальності бізнесу передбачає покрокове встановлення економічного, соціального, екологічного та споживчого ефектів з подальшим їх узагальненням. Проте, на нашу думку, забезпечення сталого розвитку (елементи якого наведені вище) є безпосередньою функцією держави, а не бізнесу, який, за умови сприятливого підприємницького середовища, створює фінансове підґрунтя для реалізації соціально-економічної моделі розвитку національної економіки у формі сплачених до бюджету податків. Крім того, варто взяти до уваги необхідність реалізації соціально-економічної моделі на базі обмеженого споживання з врахуванням інтересів майбутніх поколінь. Тобто щорічні темпи зростання обсягу ВВП програмувати на рівні не більше 3-5%.

Втім, зазначені вище недоліки, дискусійні положення та зауваження не

впливають на загальну позитивну оцінку роботи, виконану на високому науковому рівні, яка відповідає вимогам актуальності досліджуваної науково-прикладної проблеми і містить низку науково нових результатів і пропозицій.

7. Загальний висновок

Наведене дозволяє стверджувати, що представлена до захисту робота є цілісною, логічною, завершеною науковою працею, в якій автор запропонувала вирішення важливої науково-прикладної проблеми, якою є розвиток національної економіки України, що ідентифікується станом споживчого ринку. Дисертація за своїм змістом, структурою, використанням науковим апаратом, актуальністю, оформленням, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 із змінами, внесеними Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р.), та спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Результати досліджень, за якими здобувач захищала дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук, на захист дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, не виносилися. Основні наукові положення, отримані висновки, теоретичні і прикладні рекомендації характеризуються науковою новизною, мають високий рівень наукової апробації. Отримані результати достатньо відображені у різноманітних публікаціях автора. Зміст і структура автореферату повністю відповідає основним положенням представленого дисертаційної роботи.

Отже, дисертаційна робота на тему «Розвиток національної економіки в індикаторах споживчого ринку: теорія, методологія, практика» відповідає встановленим вимогам, а її автор, Яхно Тетяна Петрівна, заслуговує

присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
заступник директора
Державної наукової установи
«Інституту модернізації змісту освіти»,
Заслужений працівник освіти України

Ю. М. Сафонов

